

Adam Sokołowski
Uniwersytet Wrocławski
adam.sokolowski@uwr.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-9513-5319>

Ewolucja polsko-niemieckiej współpracy wojskowej w latach 1991–2021

Abstrakt: W artykule przedstawiono znaczenie polsko-niemieckiej współpracy wojskowej dla umacniania bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej po 1991 r. oraz budowy nowej architektury bezpieczeństwa w Europie. Autor wydzielił i opisał 7 faz współpracy między Siłami Zbrojnymi RP i Bundeswehrą w latach 1991–2021. W tym okresie polsko-niemiecka współpraca wojskowa była prowadzona w formule dwu- i wielostronnej poprzez: wymianę informacji, oficjalne wizyty i spotkania robocze na wszystkich szczeblach, szkolenie i wymianę kadr, kontakty przygraniczne, wspólne ćwiczenia różnych rodzajów wojsk, kooperację w zakresie techniki i uzbrojenia. Władze Niemiec popierały starania Polski o przyjęcie do NATO i UE, także poprzez współpracę trójstronną Polska-Niemcy-Francja oraz Polska-Niemcy-Dania. Na początku XXI wieku Polska otrzymała z zasobów Bundeswehry 128 czołgów Leopard 2A oraz 23 samoloty MIG-29. Na stan stosunków polsko-niemieckich miały wpływ przewartościowanie w relacjach transatlantycznych i europejskich po 11 września 2001 r. Duże znaczenia miała tu ponadto zmiana rządów w Polsce w 2005 i 2015 r. Obecnie mamy do czynienia ze stabilnym partnerstwem polsko-niemieckim w ramach NATO i UE. Nadal jednakże zachowana jest asymetria tego partnerstwa.

Słowa kluczowe: Polska, Niemcy, Siły Zbrojne RP, Bundeswehra, współpraca wojskowa, Sojusz Północnoatlantycki, NATO, Unia Europejska, UE, bezpieczeństwo międzynarodowe.

Evolution of Polish-German Military Cooperation in the Years 1991–2021

Abstract: The article presents the significance of Polish-German military cooperation in improving the security of the Republic of Poland after 1991 and building a new security architecture in Europe. The author has separated and described 7 phases of cooperation between the Polish Armed Forces and the Bundeswehr in the years 1991–2021. During this period, Polish-German military cooperation was conducted in a bilateral and multilateral formula through: exchange of information, official visits and working meetings at all levels, training and exchange of personnel, cross-border contacts, joint exercises of various types of troops, cooperation in the field of technology and armament. The German authorities supported the Polish's efforts to join NATO

and the EU, also through trilateral cooperation between Poland-Germany-France and Poland-Germany-Denmark. At the beginning of the 21st century, Poland received 128 Leopard 2A tanks and 23 MIG-29 aircraft from the Bundeswehr's resources. The state of Polish-German relations was influenced by the re-evaluation of transatlantic and European relations after 11 September 2001. The change of government in Poland in 2005 and 2015 was also of great importance here. Currently, we are dealing with a stable Polish-German partnership within NATO and the EU. However, the asymmetry of this partnership is still maintained.

Keywords: Poland, Germany, the Polish Armed Forces, the Bundeswehr, military cooperation, the North Atlantic Alliance, NATO, European Union, EU, international security.

Wprowadzenie

Upadek Muru Berlińskiego w listopadzie 1989 r. oraz pokojowe zjednoczenie Niemiec w 1990 r. zapoczątkowały nową erę w stosunkach polsko-niemieckich, w tym pozwoliły na nawiązanie i rozwinięcie w późniejszym okresie bardzo ważnych oraz cennych kontaktów w ramach współpracy polityczno-prawnej, gospodarczej, społeczno-kulturowej i wojskowej (Cziomer, 2005, s. 247–270; Cziomer, 2010, s. 227–250; Cziomer, 2013, s. 189–198). W ciągu kilku miesięcy na przełomie 1989 i 1990 r. częściowemu demontażowi uległ tzw. blok wschodni, a geopolityczne otoczenie Polski i Niemiec uległo istotnej transformacji. Do pełnej wolności i stabilizacji wszystkich państw Europy Środkowo-Wschodniej było jednakże jeszcze daleko. Przemianom podlegały bowiem nie tylko relacje międzynarodowe, ale także podmioty odpowiedzialne za ich kierowanie. W ramach rozwoju procesu globalizacji pojawili się nowi aktorzy stosunków międzynarodowych – organizacje międzynarodowe, czy korporacje transnarodowe. Kolejne państwa wkraczały na drogę demokratycznych przemian, a wraz z nimi także ich siły zbrojne. W 1990 r. rozpoczęła się transformacja zadań i struktur Wojska Polskiego, bezpośrednio związana z przemianami ustrojowymi zachodzącymi w naszym państwie. W dniu 3 października 1990 r. Narodowa Armia Ludowa NRD przestała istnieć i Bundeswehra – armia zjednoczonych Niemiec, w pokojowy sposób znalazła się przy granicy polsko-niemieckiej (Konieczka, 1997, s. 5–30; Pietrzak, 2001, s. 10–42; Malinowski, 2009, s. 97 i n.). Od samego początku obie strony wyrażały zainteresowanie oraz potrzebę rozwijania kontaktów, m.in. w duchu Paryskiej Karty Nowej Europy (Jacobsen, 1994, s. 326–334). W 1991 r. rozwiązane zostały polityczne i wojskowe struktury Układu Warszawskiego, a Polska jednoznacznie wybrała „kurs na Zachód”.

W kolejnych latach ważnym celem władz Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Federalnej Niemiec stało się zbudowanie „polsko-niemieckiej wspólnoty interesów” również w zakresie bezpieczeństwa i spraw wojskowych (Drozd, 1998, s. 85–86). Od samego początku ze względu na różnicę potencjałów obu państw cechą charakterystyczną owej wspólnoty była asymetria w każdym możliwym wymiarze, obejmująca kwestie polityczne, gospodarcze i społeczne, jak również związane ze stanem wyposażenia i uzbrojenia sił zbrojnych (Adamczyk, 2002, s. 109–125). Na przełomie XX i XXI wieku w większości przypadków Polska musiała występować jako strona zabiegająca o wsparcie organizacyjno-techniczne ze strony Niemiec, a nie jako strona je oferująca. Przez wiele lat nasz kraj był ponadto postrzegany w relacjach transatlantyckich i europejskich jako importer, a nie eksporter bezpieczeństwa. Owocem dobrej współpracy polsko-niemieckiej było pozyskanie na początku XXI wieku z zasobów Bundeswehry czołgów Leopard 2A oraz samolotów MIG-29.

Stosunki te zmieniły się po ataku terrorystycznym na Stany Zjednoczone w dniu 11 września 2001 r., kiedy to Polska już jako członek NATO, ale państwo jeszcze nienależące do Unii Europejskiej, zaangażowała się w misje wojskowe na terytorium Afganistanu i Iraku. Doszło wtedy też do osłabienia więzi między Polakami a Niemcami w kwestii postrzegania oraz zapewniania bezpieczeństwa w relacjach bilateralnych oraz w ramach Sojuszu Północnoatlantyckiego. Polska przez niemieckich publicystów była przy tym często określana mianem „konia trojańskiego” Stanów Zjednoczonych w Europie (Malinowski, 2012, s. 152 i n.). Kolejne zmiany w relacjach polsko-niemieckich, w tym również w zakresie spraw wojskowych, związane były ze zmianami rządów w Polsce. Dojście do władzy Prawa i Sprawiedliwości w latach 2005–2007 oraz po 2015 r. skutkowało wyraźnym przesunięciem akcentów ze współpracy między RP a RFN w ramach Unii Europejskiej na stosunki transatlantyckie oraz chęć wzmocnienia sojuszu Polski ze Stanami Zjednoczonymi. Miały temu służyć m.in. zakupy sprzętu wojskowego od Amerykanów, w tym pozyskanie samolotów myśliwskich.

W okresie 2007–2015 polsko-niemieckie stosunki polityczne i wojskowe należy uznać za bardzo pozytywne. Obie strony rozwijały bowiem różne kontakty i projekty w zakresie relacji dwustronnych oraz wielostronnych z udziałem partnerów z NATO i UE, m.in. poprzez funkcjonowanie Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego z siedzibą w Szczecinie oraz tworzenie Grup Bojowych UE. Nie należy tu także zapominać o współpracy polsko-niemiecko-

francuskiej w ramach Trójkąta Weimarskiego (Koszel, 2006; Wyligała, 2010). W 2011 r. w związku z obchodami 20. rocznicy zawarcia traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, została podpisana nowa polsko-niemiecka umowa ramowa o współpracy obronnej, która zastąpiła stare porozumienie o współpracy w dziedzinie wojskowej z 1993 r. Przypadająca w 2021 r. 30. rocznica zawarcia wyżej wymienionego traktatu stanowi dobrą okazję do pokazania, jak ewoluowały polsko-niemieckie stosunki wojskowe przez ostatnie trzy dekady. Na podkreślenie zasługuje fakt, że szczególne miejsce zajmowała w nich kooperacja jednostek lądowych Sił Zbrojnych RP i Bundeswehry ze względu na rozmiar owej współpracy oraz intensywność wzajemnych kontaktów.

Uwarunkowania polsko-niemieckiej współpracy wojskowej

W pierwszej połowie lat 90. XX wieku zostały zainicjowane istotne przemiany w Siłach Zbrojnych RP, które przybrały postać: wprowadzenia cywilnej kontroli nad wojskiem, reorganizacji struktur wojskowych, zmiany miejsca stacjonowania wielu jednostek wojskowych i redukcji ich stanu liczbowego, a także modernizacji i wymiany części uzbrojenia. Szczegółowe zmiany miały miejsce w następujących obszarach: zmiany w Ministerstwie Obrony Narodowej; zmiany w Sztapie Generalnym Wojska Polskiego; zmiany w poszczególnych rodzajach sił zbrojnych – Wojska Lądowe, Siły Powietrzne, Marynarka Wojenna; zmiany w okręgach wojskowych – Warszawskim, Krakowskim, Pomorskim i Śląskim, zmiana lokalizacji wielu jednostek wojskowych; odpolitycznienie wojska. Funkcjonowanie wszystkich rodzajów sił zbrojnych Bundeswehry po zjednoczeniu Niemiec charakteryzowało się natomiast wielkimi zmianami zarówno w kwestiach jakościowych, jak i ilościowych. Przed Bundeswehrą postawiono nowe zadania, które polegały na tym, że armia: chroni Niemcy i ich obywateli przed politycznym szantażem i niebezpieczeństwem zewnętrznym; przyczynia się do militarnej stabilności i integracji europejskiej; broni Niemcy i ich sojuszników, służy światowemu pokojowi i międzynarodowemu bezpieczeństwu zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych; służy pomocą w wypadku katastrof; ratuje ludzi w trudnych sytuacjach i wspomaga akcje humanitarne (Kohlhas, 1993, s. 145–156; *Bundeswehra*, 2000, s. 24).

Kluczową rolę odegrało tu Porozumienie między Federalnym Ministrem Obrony RFN a Ministrem Obrony Narodowej RP o współpracy w dziedzinie

wojskowej podpisane w dniu 25 stycznia 1993 r. i zawarte na czas nieokreślony (Jacobsen & Souchon, 1993, s. 211–214). Dokument ten wyznaczał ramy przyszłej współpracy Bundeswehry i Wojska Polskiego. W artykule 2 zdefiniowano 15 podstawowych dziedzin możliwej kooperacji: polityka bezpieczeństwa i wojskowa; wojskowe aspekty kontroli zbrojeń; uregulowania i kwestie prawne w siłach zbrojnych; wychowanie w siłach zbrojnych – wewnętrzna organizacja sił zbrojnych i dowodzenie wewnętrzne; polityka kadrowa; szkolenie i doksztalcanie personelu wojskowego i cywilnego; administracja wojskowa i sprawy socjalne; struktury organizacyjne sił zbrojnych; zasady planowania w siłach zbrojnych; funkcjonowanie sił zbrojnych w czasie pokoju; medycyna wojskowa; historia wojskowa; geografia wojskowa; ochrona środowiska naturalnego w siłach zbrojnych; udział sił zbrojnych w akcjach likwidacji skutków katastrof i udzielania pomocy humanitarnej. Strony przewidziały również możliwość współpracy w innych dziedzinach za obustronnym porozumieniem. W artykule 3 zapisano natomiast, że głównymi formami realizacji współpracy między Umawiającymi się Stronami są: oficjalne i robocze wizyty przedstawicieli wysokiego szczebla pionu cywilnego i wojskowego resortu obrony; rozmowy sztabowe i specjalistyczne; kontakty między analogicznymi instytucjami wojskowymi; kontakty między jednostkami stacjonującymi w rejonie przygranicznym; wymiana wykładowców i grup słuchaczy między uczelniami wojskowymi; uczestnictwo w kursach, stażach, praktykach, seminariach, kolokwium i sympozjach; wizyty okrętów i wojskowych statków powietrznych; wymiana materiałów informacyjnych i studyjnych; imprezy kulturalne i sportowe. Waga powyższego porozumienia wynikała z faktu, iż dla zjednoczonych Niemiec była to pierwsza umowa tego typu zawarta z państwem byłego Układu Warszawskiego (Drozd, 1998, s. 159–176).

Prawne podstawy polsko-niemieckiej współpracy wojskowej

W latach 1990–2011 władze Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec podpisały szereg dwustronnych umów oraz porozumień dotyczących polsko-niemieckiej współpracy wojskowej (Drozd, 1998, s. 252–295). Wśród nich należy wymienić następujące dokumenty:

- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o wymianie attachatów wojskowych (w formie wymiany not), Warszawa dnia 19 lutego 1990 r.;
- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki

- Federalnej Niemiec w sprawie zapobiegania incydentom na morzu poza wodami terytorialnymi, sporządzona w Bonn dnia 27 listopada 1990 r.;
- Porozumienie między Ministrem Obrony Narodowej RP a Federalnym Ministrem Obrony RFN w sprawie warunków wzajemnego zabezpieczenia wizyt oficjalnych i roboczych, podpisane w Bonn dnia 4 września 1991 r. i w Warszawie dnia 27 listopada 1992 r.;
  - Porozumienie operacyjne o współpracy lotniczej w nagłych wypadkach między służbami poszukiwania i ratownictwa - SAR Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec, podpisane w Kolonii dnia 5 marca 1992 r.;
  - Porozumienie między Akademią Obrony Narodowej RP a Akademią Dowodzenia Bundeswehry o wzajemnej współpracy i wymianie doświadczeń, podpisane w Warszawie dnia 21 maja 1992 r.;
  - Porozumienie między Ministrem Obrony Narodowej RP a Federalnym Ministrem Obrony RFN o współpracy w dziedzinie wojskowej, podpisane w Bonn dnia 25 stycznia 1993 r.;
  - Porozumienie patronackie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz Sił Zbrojnych Republiki Federalnej Niemiec, podpisane w Gdyni dnia 1 września 1994 r.;
  - Porozumienie o współpracy między ośrodkami kierowania służb SAR (RCC), podpisane w Warszawie i Goch dnia 6 września 1994 r.;
  - Porozumienie operacyjne o współpracy między służbami ratownictwa lotniczego Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec, podpisane w Kolonii dnia 5 marca 1995 r.;
  - Protokół do Porozumienia między Ministrem Obrony Narodowej RP a Federalnym Ministrem Obrony RFN o współpracy w dziedzinie wojskowej z 1993 r. dotyczący współpracy w dziedzinie geografii wojskowej, podpisany w Warszawie dnia 23 marca 1995 r.;
  - Porozumienie między Ministrem Obrony Narodowej RP a Federalnym Ministrem Obrony RFN o utworzeniu strefy identyfikacyjnej i zabezpieczeniu wymiany informacji o lotach wojskowych statków powietrznych w obszarze granicznym między RP a RFN, podpisane w Bonn i Warszawie dnia 13 grudnia 1996 r. i 24 lutego 1997 r.;
  - Protokół do Porozumienia między Ministrem Obrony Narodowej RP a Federalnym Ministrem Obrony RFN o współpracy w dziedzinie

wojskowej z 1993 r. dotyczący wzajemnej wymiany członków sił zbrojnych, podpisany w Warszawie dnia 18 listopada 1997 r.;

- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec w sprawie wzajemnej ochrony informacji niejawnych, zawarta w Gdańsku dnia 30 kwietnia 1999 r.;
- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o czasowym pobycie członków sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej i członków sił zbrojnych Republiki Federalnej Niemiec na terytorium drugiego państwa, sporządzona w Warszawie dnia 23 sierpnia 2000 r.;
- Umowa ramowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy obronnej, zawarta w Warszawie dnia 21 czerwca 2011 roku.

Na przełomie XX i XXI wieku wyżej wymienione dokumenty tworzyły nie tylko prawne podstawy do rozwijania bezpośrednich przyjacielskich kontaktów między żołnierzami Sił Zbrojnych RP i Bundeswehry, ale były również fundamentem do budowy nowej architektury bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej. Pozwoliło to na szybszą oraz pełniejszą integrację Polski ze strukturami Zachodu, w tym szczególnie z NATO i Unią Europejską (Graf, 1998, s. 3 i n.; Gareis, 2000, s. 291–309; Górka-Winter, Posel-Częścik, 2001, s. 48–57; Jemioło, 2002, s. 161–164; Schwickart, 2002, s. 171–180; Staniszewski, 2002, s. 191–200).

Fazy rozwoju polsko-niemieckiej współpracy wojskowej

W ciągu minionych 30 lat można wydzielić 7 głównych faz rozwoju polsko-niemieckiej współpracy wojskowej:

1. Nawiązywanie współpracy (lata 1990/1991–1992);
2. Poszerzanie oraz umacnianie kooperacji dwu- i wielostronnej (lata 1993–1999);
3. Rozwój kooperacji w ramach NATO (lata 1999–2001);
4. Polska i Niemcy wobec wydarzeń z 11 września 2001 r. (lata 2001–2005);
5. Problemy polityczne w stosunkach polsko-niemieckich (lata 2005–2007);
6. Powrót Polski i Niemiec do współpracy partnerskiej (lata 2007–2015);
7. Nowe impulsy w stosunkach polsko-niemieckich (od 2015 r.).

W pierwszej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa opierała się na nawiązywaniu współpracy (Drozd, 1998, s. 73–92). Impulsem do

rozpoczęcia i rozwijania relacji dwustronnych oraz wielostronnych między Polską a zjednoczonymi Niemcami było zawarcie dwóch traktatów: Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisanego w Warszawie dnia 14 listopada 1990 r. oraz Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisanego w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r. W ostatnim z wymienionych traktatów zostały zapisane również punkty dotyczące wzajemnych relacji w kwestii bezpieczeństwa. Znaczącym wydarzeniem, które na wiele lat nakreśliło kierunek relacji między Polską a Niemcami oraz Francją, było powstanie Trójkąta Weimarskiego w 1991 r. Od 1992 r. odbywały się kolejne trójstronne spotkania polityczne na szczycie ministrów spraw zagranicznych w tym formacie (Halamski & Kazana, 1997, s. 7 i n.).

W drugiej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa dotyczyła poszerzania oraz umacniania kooperacji dwu- i wielostronnej (Drozd, 1998, s. 149–206). W dniu 25 stycznia 1993 r. zostało zawarte wspomniane już wcześniej polsko-niemieckie porozumienie o współpracy wojskowej. Rok później w 1994 r. Polska przystąpiła do programu Partnerstwo dla pokoju, co umożliwiło Polsce udział w międzynarodowej wymianie informacji i ćwiczeniach wojskowych. W tym samym roku została zainicjowana współpraca wojskowa w ramach Trójkąta Weimarskiego, a rok później współpraca wojskowa Niemcy-Dania-Polska (Bogusławska, Konieczka, 1998, s. 7 i n.; Gajewski, 2002, s. 89–94). Kolejne jednostki Sił Zbrojnych RP oraz Bundeswehry podpisywały porozumienia o współpracy patronackiej w ramach różnych rodzajów wojsk. Pozwoliło to na intensyfikację kontaktów żołnierzy po obu stronach granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W tej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa stała również pod znakiem finalizacji drogi Polski do NATO. W 1997 r. Polska, Czechy i Węgry otrzymały na szczycie NATO w Madrycie formalne zaproszenie do wejścia do Sojuszu Północnoatlantyckiego. Od tego roku odbywały się też wspólne ćwiczenia jednostek wojsk lądowych oraz sił morskich Polski, Niemiec i Francji w ramach Trójkąta Weimarskiego. Od 1997 r. rządy Polski, Niemiec i Danii zintensyfikowały ponadto działania na rzecz utworzenia Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego z siedzibą w Szczecinie. W 1998 r. nastąpiło podpisanie Konwencji dotyczącej powstania i funkcjonowania tego Korpusu.

W trzeciej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa była nakierowana na rozwój kooperacji w ramach NATO. W dniu 12 marca 1999 r. nastąpiło przyjęcie

Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego, a już w kwietniu tego roku polska delegacja wzięła udział w jubileuszowym szczycie NATO w Waszyngtonie. W dniu 18 września 1999 r. zainaugurowano działalność Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego, a w 2000 r. nastąpiło rozpoczęcie funkcjonowania trójstronnego Sztabu Korpusu w Szczecinie. W tym okresie Siły Zbrojne RP intensywnie dostosowywały się do standardów Sojuszu Północnoatlantyckiego w zakresie wymiany informacji, wielonarodowych szkoleń i ćwiczeń wojskowych, jak również współpracy technicznej. Zaowocowało to przekazaniem Polsce z zasobów materiałowych Bundeswehry w 2002 r. 128 czołgów Leopard 2A wraz z wyposażeniem towarzyszącym dla 10. Brygady Kawalerii Pancerniej w Świątoszowie oraz w 2004 r. 23 samolotów bojowych MIG-29 dla 41. Eskadry Lotnictwa Taktycznego w Malborku. Nadal rozwijały się tu kontakty dwustronne, ale także polscy oficerowie coraz mocniej współpracowali ze swoimi niemieckimi kolegami w różnych komórkach organizacyjnych NATO (Jankowski & Ignaciuk, 2011, s. 129–144; Lasoń, 2016, s. 57–71).

W czwartej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa wiązała się z następstwami wydarzeń z 11 września 2001 r. W tym trudnym czasie, po ataku terrorystycznym na obiekty w Nowym Jorku i Waszyngtonie, władze RP i RFN wykazały solidarność ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki (Kiwerska, 2017, s. 177–201). Oznaczało to w ramach zastosowania 5 artykułu Traktatu Waszyngtońskiego pełne poparcie dla operacji militarnej wojsk amerykańskich oraz międzynarodowej misji ISAF w Afganistanie w 2001 i 2002 r. Żołnierze Sił Zbrojnych RP oraz Bundeswehry zaczęli brać aktywny udział w kolejnych zmianach ISAF na terytorium Afganistanu (Pietrzak, 2004, s. 29–42). Już na przełomie 2002 i 2003 r. nastąpiło jednakże pogorszenie się stosunków transatlantyckich w związku z oskarżeniami ze strony administracji amerykańskiej wobec władz Iraku. Kwestia ta była m.in. przedmiotem rozmów przywódców Niemiec, Francji i Polski w trakcie szczytu Trójkąta Weimarskiego we Wrocławiu w maju 2003 r. (Stolarczyk, 2010, s. 472–500). Obecność polskich żołnierzy w Iraku w ramach PKW miała miejsce w latach 2003–2008. Było to ważne w związku z akcesją Polski do Unii Europejskiej, co ostatecznie dokonało się w dniu 1 maja 2004 r. Od tego momentu dwustronne relacje polsko-niemieckie były determinowane członkostwem Polski w NATO i UE (Zięba, 2010, s. 57–78). W latach 2000–2006 następowało osiągnięcie kolejnych stopni gotowości sił NATO przez żołnierzy Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego.

W piątej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa rozwijała się w cieniu problemów politycznych we wzajemnych stosunkach (lata 2005–2007). W tym okresie, po przejściu władzy przez koalicję rządową na czele z partią Prawo i Sprawiedliwość, nastąpiło jednak kilka ważnych wydarzeń, które pozwalały na kontynuowanie współpracy między jednostkami Sił Zbrojnych RP i Bundeswehry. Można do nich zaliczyć m.in. decyzję władz Polski i Niemiec w 2006 r. o utworzeniu Weimarskiej Grupy Bojowej Unii Europejskiej. Na przełomie 2006 i 2007 r. nastąpiło ponadto zwiększenie polskiego zaangażowania w Afganistanie w ramach misji ISAF (Jankowski & Ignaciuk, 2011, s. 129–144; Lasoń, 2016, s. 57–71).

W szóstej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa stała pod znakiem powrotu do współpracy partnerskiej. Od 2007 r. nastąpiła kontynuacja konsultacji na szczeblu wojskowym w formacie Trójkąta Weimarskiego. W 2007, 2010 i 2014 r. żołnierze ze Sztabu Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego uczestniczyli w misji ISAF w Afganistanie. Już rok później w 2008 r. Polska zadeklarowała przystąpienie do Eurokorpusu, a stosowny list intencyjny został wystosowany trzy lata później. Również w 2008 r. ministrowie obrony Polski, Niemiec i Słowacji zadeklarowali powstanie wspólnej kolejnej Grupy Bojowej UE, do której akces zgłosili reprezentanci Litwy i Łotwy (Jankowski & Ignaciuk, 2011, s. 129–144; Lasoń, 2016, s. 57–71).

W dniu 21 czerwca 2011 r. w Warszawie w związku z 20. rocznicą podpisania traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy odbyły się polsko-niemieckie konsultacje międzyrządowe (Wspólna Deklaracja, 2011). W ich trakcie przyjęto Program współpracy, w którym zapisano: rozwijanie współpracy cywilno-wojskowej w obszarze zarządzania kryzysowego UE w ramach Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony; działania na rzecz rozbrojenia i kontroli arsenałów broni jądrowej w świecie; współpraca wielonarodowa NATO – Wielonarodowy Korpus Północno-Wschodni; współpraca wielonarodowa UE – Weimarska Grupa Bojowa; kooperacja jednostek Wojska Polskiego i Bundeswehry w ramach procesu modernizacji oraz profesjonalizacji różnych rodzajów sił zbrojnych (Program współpracy, 2011).

Nastąpiło ponadto podpisanie nowej umowy ramowej między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy obronnej, w której to umowie zdefiniowano 12 form współpracy w 25 obszarach (Umowa ramowa, 2011). W myśl artykułu 2 ustęp 1 przedmiotowej umowy

współpraca obronna między Umawiającymi się Stronami miała obejmować następujące obszary:

1. planowanie obronne,
2. organizacja sił zbrojnych i ich wewnętrzny porządek, łącznie z wewnętrznym dowodzeniem,
3. wykonywanie postanowień międzynarodowych traktatów w dziedzinach obronności, wojskowości, bezpieczeństwa i kontroli zbrojeń,
4. operacje pokojowe i humanitarne oraz inne działania organizacji międzynarodowych dotyczące wspierania pokoju i zwalczania terroryzmu,
5. działania wojskowych służb poszukiwawczo-ratowniczych,
6. obrona przed bronią masowego rażenia,
7. ochrona przestrzeni powietrznych Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec,
8. obrona przeciwlotnicza i przeciwrakietowa,
9. wykonywanie lotów wojskowych statków powietrznych w przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec, łącznie z przekraczaniem granicy państwowej,
10. wojskowe wsparcie logistyczne,
11. wojskowe systemy i technologie informatyczne i telekomunikacyjne,
12. prawo i ekonomia w dziedzinie obronności,
13. wojskowe wsparcie medyczne,
14. wojskowe zastosowanie geografii, geodezji, kartografii, hydrografii i meteorologii,
15. metrologia wojskowa,
16. ćwiczenia wojskowe, łącznie z wykorzystaniem wojskowej infrastruktury poligonowej na terytoriach Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec,
17. szkolnictwo wojskowe,
18. różne formy szkolenia i doskonalenia służbowego i zawodowego personelu wojskowego i cywilnego podporządkowanego ministrom lub ministerstwom właściwym w sprawach obrony,
19. nauki i badania naukowe odnoszące się do obronności,
20. historia wojskowości i muzea wojskowe, łącznie z wymianą eksponatów muzealnych,
21. przemysły obronne Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej

- Niemiec, łącznie ze wspieraniem wspólnych projektów w dziedzinie rozwoju nowoczesnego uzbrojenia i sprzętu wojskowego,
22. ochrona środowiska naturalnego w odniesieniu do wojskowych operacji jednostek wielonarodowych,
  23. wojskowa normalizacja, kodyfikacja i zapewnienie jakości,
  24. wymiana personelu wojskowego i cywilnego podporządkowanego ministrom lub ministerstwom właściwym w sprawach obrony,
  25. inne obszary wspólnego zainteresowania, uprzednio uzgodnione przez Umawiające się Strony (Umowa ramowa, 2011).

W artykule 2 ustęp 2 czytamy dalej, że Umawiające się Strony miały współpracować w obszarach, o których mowa w ustępie 1, między innymi w następujących formach:

1. spotkań ministrów właściwych do spraw obrony i ich przedstawicieli, w których będą uczestniczyli przedstawiciele ministrów lub ministerstw właściwych do spraw gospodarki, jeżeli zagadnienie wymienione w ustępie 1 punkt 21 będzie przedmiotem wspólnego zainteresowania,
2. wzajemnych wizyt personelu wojskowego i cywilnego podporządkowanego ministrom lub ministerstwom właściwym w sprawach obrony,
3. wzajemnych wizyt wojskowych statków powietrznych i okrętów wojennych na terytoriach zarówno Rzeczypospolitej Polskiej, jak i Republiki Federalnej Niemiec, stosownie do uprzednich uzgodnień,
4. wymiany doświadczeń na szczeblu eksperckim,
5. konsultacji polityczno-wojskowych, konferencji i seminariów,
6. studiów i praktycznych szkoleń w wojskowych instytucjach edukacyjnych oraz badawczo-rozwojowych,
7. doradztwa fachowego i pomocy w badaniach, remontach i modernizacji uzbrojenia i sprzętu wojskowego,
8. udziału w ćwiczeniach wojskowych,
9. użytkowania poligonów wojskowych na terytoriach Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec,
10. udziału jednostek wojskowych w wojskowych przedsięwzięciach organizacji międzynarodowych,
11. wymiany informacji, dokumentacji i materiałów szkoleniowych,
12. organizacji i udziału w przedsięwzięciach kulturalnych i sportowych (Umowa ramowa, 2011).

W kolejnych latach współpraca jednostek Sił Zbrojnych RP i Bundeswehry dalej rozwijała się pomyślnie, czego dowodem był dyżur Weimarskiej Grupy Bojowej UE w okresie styczeń-czerwiec 2013 r., a także list intencyjny z maja 2013 r. dotyczący kooperacji sił morskich obu państw. Kolejnym ważnym impulsem dla rozwoju wojsk lądowych w naszym państwie był zakup od Niemiec kolejnych 119 używanych czołgów Leopard w 2013 r. (Sokołowski, 2015, s. 259–262).

W siódmej fazie polsko-niemiecka współpraca wojskowa była prowadzona przez koalicję rządową na czele z partią Prawo i Sprawiedliwość pod znakiem nowych impulsów w stosunkach wzajemnych. Było to związane m.in. ze wzrostem zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej po aneksji Krymu w 2014 r. oraz w związku ze wspieraniem działań separatystów na wschodzie Ukrainy (Cziomer, 2016, s. 7–19). Ważny był zwłaszcza 2016 r., kiedy to w styczniu nowy polski minister obrony Antoni Macierewicz spotkał się w Berlinie z minister obrony RFN Ursulą von der Leyen. W czerwcu tego roku delegacje rządowe z Polski i Niemiec spotkały się również w Berlinie na polsko-niemieckich konsultacjach międzyrządowych, które odbywały się pod przewodnictwem prezes Rady Ministrów Beaty Szydło i kanclerz Angeli Merkel. Tematem rozmów były kwestie bezpieczeństwa w regionie. W lipcu tego roku miał miejsce szczyt NATO w Warszawie, w trakcie którego zaakceptowano postulat Polski zwiększenia aktywności Sojuszu na tzw. wschodniej flance. Żołnierze Sił Zbrojnych RP oraz Bundeswehry zaangażowali się w służbę w ramach tej jakże ważnej inicjatywy. Kwestie bezpieczeństwa europejskiego oraz współpracy polsko-niemieckiej były poruszane jeszcze kilkakrotnie w trakcie kolejnych spotkań na szczeblu ministrów obrony RP i RFN w 2018, 2019 i 2020 r. Minister obrony Mariusz Błaszczak, sprawujący tę funkcję od 2018 r., omawiał aktualne problemy bezpieczeństwa międzynarodowego w 2020 r. już z nową minister obrony RFN Annegret Kramp-Karrenbauer. Pandemia Covid-19 na pewien czas mocno ograniczyła polsko-niemiecką współpracę wojskową, która w następnych latach być może powróci do stanu sprzed 2020 r.

Podsumowanie

Ostatnich 30 lat przyniosło wiele ważnych zmian w ramach polsko-niemieckiej współpracy wojskowej. Odpowiednie stosunki polityczne władz Polski i Niemiec oparte na wzajemny szacunku i partnerstwie, jak również dobra kooperacja Sił Zbrojnych RP oraz Bundeswehry bez wątplenia przyczyniły się do wzmocnienia

bezpieczeństwa narodowego naszego państwa. Polska ze strony Niemiec zyskała silnego „advokata” w zakresie swoich dążeń do NATO i Unii Europejskiej na przełomie XX i XXI wieku (Drozd, 2001, s. 129–158; Michałowski, 2002, s. 146–162). Miało to także istotny wpływ na budowę nowej architektury bezpieczeństwa w Europie. Po przyjęciu Polski do NATO w 1999 r. Republika Federalna Niemiec zyskała również w zakresie swojego bezpieczeństwa, a wschodnia flanką NATO przesunęła się na granicę z Rosją, Białorusią i Ukrainą. W latach 1990/1991–2021 realizowane były różne inicjatywy mające za zadanie wzmocnienie potencjału militarnego obu państw oraz podniesienia stopnia międzynarodowej współpracy w zakresie spraw wojskowych. Pozwoliło to na przejście od fazy konfrontacji do kooperacji między stronami, zarówno w zakresie deklaracji i podpisywanych dokumentów, ale także w bezpośrednim codziennym działaniu na rzecz różnych wymiarów bezpieczeństwa (Solak, 1999, s. 167 i n.; Malinowski, 2009, s. 97 i n.; Miszczak, 2012, s. 55 i n.).

Po 30 latach polsko-niemieckiej współpracy wojskowej, która w kolejnych fazach miała różne stopnie intensywności, można zauważyć namacalne dowody sukcesu, takie jak bardzo dobra kooperacja sojusznicza w ramach NATO oraz rozwój wspólnych inicjatyw obronnych firmowanych przez Unię Europejską (Kosman, 2020, s. 129–148). Symboliczny wymiar w poprzednich latach miały wizyty polityków i wojskowych w obu państwach z okazji ważnych rocznic państwowych; wspólne uroczystości wojskowe np. przysięgi i mianowania na wyższe stopnie oficerskie; medale i wyróżnienia przyznawane reprezentantom Sił Zbrojnych RP i Bundeswehry; obecność niemieckich czołgów Leopard na polskiej ziemi; manewry wojskowe z udziałem Niemców w Polsce i Polaków w Niemczech. Niezaprzeczalnym osiągnięciem od ponad 20 lat jest funkcjonowanie Wielonarodowego Korpusu Północno-Wschodniego z siedzibą w Szczecinie. Korpus ten wspiera obecnie 25 państw i pełni on bardzo ważną rolę na rzecz zabezpieczenia wschodniej flanki NATO. Polska wzięła udział w tworzeniu dwóch Grup Bojowych UE, tj. Grupy w składzie Polska-Niemcy-Słowacja-Litwa-Łotwa oraz Grupy Weimarskiej w składzie Polska-Niemcy-Francja. Ważny był udział żołnierzy Sił Zbrojnych RP i Bundeswehry w operacjach oraz misjach sojuszniczych w Afganistanie, Bośni i Hercegowinie, Kosowie, Kongo, Mali oraz na Morzu Śródziemnym i w Libanie. Polska i Niemcy biorą ponadto udział w pracach Europejskiej Agencji Obrony oraz projektach w ramach PESCO (*permanent structured cooperation*), czyli stałej współpracy strukturalnej

w dziedzinie wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że Polska od 2022 r. będzie kolejnym państwem ramowym w strukturach Eurokorpusu po zmianie swojego statusu z państwa stowarzyszonego.

Bibliografia

- Adamczyk, A. (2002). Współpraca wojskowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec. W: T. Wallas (red.), *Polska w Europie XXI wieku. Wybrane problemy* (s. 109–125). Wydawnictwo Naukowe Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Bogusławska, H., & Konieczka, A. (1998). *Współpraca polityczno-wojskowa w ramach Trójkąta Weimarskiego i Trójkąta Polska–Niemcy–Dania*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON – Seria Analizy-Syntezy nr 65. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Bundeswehra na progu XXI wieku*. (2000). Dom Wydawniczy Bellona.
- Cziomer, E. (2005). *Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*. Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Cziomer, E. (2010). *Polityka zagraniczna Niemiec w dobie nowych wyzwań globalizacji, bezpieczeństwa międzynarodowego oraz integracji europejskiej po 2005 roku*. Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Cziomer, E. (2013). *Rola Niemiec w kryzysie strefy euro po 2009 roku*. Oficyna Wydawnicza AFM.
- Cziomer, E. (2016). Wyzwania współpracy polsko-niemieckiej oraz polityki wschodniej Unii Europejskiej w kontekście kryzysu ukraińskiego: wprowadzenie. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 13(2), 7–19. <https://ksm.ka.edu.pl/tresc/2016-2/krakowskie-studia-miedzynarodowe-2016-nr2-wpr-cziomer.pdf> [10.10.2021].
- Drozd, J. (1998). *Sojusz nadziei. Polsko-niemiecka współpraca wojskowa po 1989 roku*. Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych & Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Drozd, J. (2001). Stosunki polsko-niemieckie a kwestia bezpieczeństwa. W: R. Kuźniar (red.), *Polska polityka bezpieczeństwa* (s. 129–158). Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Gajewski, J. (2002). Polsko-niemiecka współpraca wojskowa w ramach Trójkąta Weimarskiego i trójkąta polsko-duńsko-niemieckiego. W: R. Tomaszewski (red.), *Współpraca wojskowa Polski i Niemiec w procesie umacniania bezpieczeństwa europejskiego (Tradycja, stan obecny i perspektywy)*. *Militarische Zusammenarbeit Deutschlands und Polens im Prozess der Stärkung der europäischen Sicherheit (Tradition, Gegenwart und Zukunftsperspektiven)* (s. 89–94). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gareis, S. B. (2000). Polsko-niemiecka współpraca wojskowa. W: D. Bingen, & K. Malinowski (red.). *Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989–1998* (s. 291–309). Instytut Zachodni.
- Górka-Winter, B., & Posel-Częściak, E. (2001). Nowe kierunki współpracy polsko-niemieckiej w dziedzinie bezpieczeństwa w latach dziewięćdziesiątych. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, 1, 3(3), 48–57.
- Graf, M. (1998). *Przygraniczna współpraca wojskowa Polski z państwami sąsiedzkimi na przykładzie Śląskiego Okręgu Wojskowego* (Studia i Materiały 13). Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych.
- Halamski, A., & Kazana, M. (1997). *Współpraca polityczna i wojskowa w ramach Trójkąta Weimarskiego. Politische und militärische Zusammenarbeit im Rahmen des Weimarer Dreiecks. Triangle de Weimar, Cooperation politique et militaire*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON (Seria Analizy-Syntezy nr 49). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Jacobsen, H.-A., & Souchon, L. (red.). (1993). *W służbie pokoju. Bundeswehra 1955–1993*. Bellona.

- Jacobsen, H.-A. (1994). Niemiecko-polskie partnerstwo militarne w duchu Karty Paryskiej (1990). W: F. Pfluger, W. Lipscher (red.), *Od nienawiści do przyjaźni. O problemach polsko-niemieckiego sąsiedztwa* (s. 326–334). Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Jankowski, D., & Ignaciuk, A. (2011). Wspólnota wartości i „oświecony egoizm”? Stosunki polsko-niemieckie 20 lat po Traktacie o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy – aspekty bezpieczeństwa. *Bezpieczeństwo Narodowe*, 19(3), 129–144. <https://www.bbn.gov.pl/pl/prace-biura/publikacje/kwartalnik-bezpieczens/wydania-archiwalne/192011/3506,Zagrozenia-asymetryczne.html> [20.11.2021].
- Jemioło, T. (2002). Akademyka współpraca wojskowa. W: R. Tomaszewski (red.), *Współpraca wojskowa Polski i Niemiec w procesie umacniania bezpieczeństwa europejskiego (Tradycja, stan obecny i perspektywy). Militarische Zusammenarbeit Deutschlands und Polens im Prozess der Stärkung der europäischen Sicherheit (Tradition, Gegenwart und Zukunftsperspektiven)* (s. 161–164). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kiwerska, J. (2006). *Partnerstwo w przywództwie? Stany Zjednoczone i Niemcy (1989–2016). Perspektywa polska*. Instytut Zachodni.
- Kohlhas, K.-P. (1993). Stan i perspektywy współpracy Wojska Polskiego i Bundeswehry. W: H.-A. Jacobsen, & L. Souchon (red.), *W służbie pokoju. Bundeswehra 1955–1993* (s. 145–156). Bellona.
- Konieczka, A. (1997). *Wybrane aspekty niemieckiej polityki bezpieczeństwa*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON (Seria Analizy-Syntezy nr 50). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kosman, M. M. (2020). Polsko-niemieckie stosunki polityczne na przestrzeni trzech dekad po zjednoczeniu Niemiec – główne zagadnienia, *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 17(2), 129–148. <https://doi.org/10.34697/2451-0610-ksm-2020-2-007>
- Koszel, B. (2006). *Trójkąt Weimarski: geneza, działalność, perspektywy współpracy*. Instytut Zachodni.
- Lasoń, M. (2016). Polsko-niemiecka współpraca wojskowa w drugiej dekadzie XXI w. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 13(2), 57–71. <https://ksm.ka.edu.pl/tresc/2016-2/krakowskie-studia-miedzynarodowe-2016-nr2-lason.pdf> [26.11.2021].
- Malinowski, K. (2009). *Przemiany niemieckiej polityki bezpieczeństwa*. Instytut Zachodni.
- Malinowski, K. (2012). Niemcy wobec Polski w dziedzinie bezpieczeństwa. W: B. Koszel, K. Malinowski, & Z. Mazur (red.), *Niemiecka polityka wobec Polski (1990–2010)*. Seria „Republika Federalna Niemiec 20 lat po zjednoczeniu. Polityka – gospodarka – społeczeństwo” (T. 4, s. 127–190). Instytut Zachodni.
- Michałowski, S. (2002). Nowa jakość w stosunkach z Niemcami. W: R. Kuźniar, & K. Szczepanik (red.), *Polityka zagraniczna RP 1989–2002* (s. 146–162). Wydawnictwo ASKON & Fundacja Studiów Międzynarodowych.
- Miszczak, K. (2012). *Polityka zagraniczna, bezpieczeństwa i obrony koalicji rządowej SPD-Sojusz 90/Zieloni w okresie 1998–2005*. Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Pietrzak, P. (2001). *Polityka bezpieczeństwa zjednoczonych Niemiec*. Departament Bezpieczeństwa Międzynarodowego MON (Seria Analizy-Syntezy nr 74). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pietrzak, P. (2004). *Bundeswehra w operacjach pokojowych. Podstawy prawne, stan obecny, perspektywy*. Departament Polityki Obronnej MON.
- Program współpracy z okazji 20. rocznicy podpisania Traktatu między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy. (2011). (materiał drukowany).
- Schwickart, R. T. (2002). Instytucjonalne formy współpracy wojskowej Polski i Niemiec. W: R. Tomaszewski (red.), *Współpraca wojskowa Polski i Niemiec w procesie umacniania bezpieczeństwa europejskiego (Tradycja, stan obecny i perspektywy). Militarische Zusammenarbeit Deutschlands und Polens im Prozess der Stärkung der europäischen Sicherheit (Tradition, Gegenwart und Zukunftsperspektiven)* (s. 171–180). Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Sokołowski, A. (2015). Rozwój polsko-niemieckiej współpracy wojskowej w drugiej dekadzie XXI wieku. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 9(2), 256–265. <https://doi.org/10.34862/rbm/2015.2.17>
- Solak, J. (1999). *Niemcy w NATO*. Dom Wydawniczy Bellona.
- Staniszewski, M. (2002). Polsko-niemiecka współpraca wojskowa. W: R. Tomaszewski (red.), *Współpraca wojskowa Polski i Niemiec w procesie umacniania bezpieczeństwa europejskiego (Tradycja, stan obecny i perspektywy). Militärische Zusammenarbeit Deutschlands und Polens im Prozess der Stärkung der europäischen Sicherheit (Tradition, Gegenwart und Zukunftsperspektiven)* (s. 191–200). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Stolarczyk, M. (2010). *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989-2009*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisany w Warszawie dnia 14 listopada 1990 r. (Dz. U. z 1992, nr 14, poz. 54). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920140054/O/D19920054.pdf> [29.09.2021].
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r. (Dz. U. z 1992, nr 14, poz. 56). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920140056/O/D19920056.pdf> [29.09.2021].
- Umowa ramowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy obronnej, podpisana w Warszawie dnia 21 czerwca 2011 r. (M. P. z 2018, poz. 961). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20180000961/O/M20180961.pdf> [29.09.2021].
- Wspólna Deklaracja Rządów Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Federalnej Niemiec z okazji 20. rocznicy podpisania Traktatu między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy: Sąsiedzi i partnerzy. (2011). <https://polen.diplo.de/blob/486424/a72cffeda6cc1bfeb1ab391fd4ef9672/2011-gem-erklaerung-data.pdf> [22.09.2021].
- Wyligała, H. (2010). *Trójkąt Weimarski: współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991-2004*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Zięba, R. (2010). *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.